

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ДМИТРЕНКО Степан Петрович

УДК: 323. 14:316.722

**ЕТНІЧНІ СПІЛЬНОТИ ЯК СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології та державного управління
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Науковий керівник – доктор політичних наук, професор
Варзар Іван Михайлович
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Римаренко Сергій Юрійович
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник;

кандидат політичних наук
Ходаківський Михайло Дмитрович
Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник.

Захист відбудеться «21» травня 2010 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «17» квітня 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні уявлення про місце, роль і значущість суб'єктів формування політичної культури складаються під впливом політичних, етнокультурних, національних процесів. У залежності від ступеня своєї соціальної структурованості та цивілізаційної зрілості, різні етнічні спільноти по-різному реагують на реалії суспільного розвитку. Одні з них, спираючись на суб'єктивний культурний, а відтак і політико-культурний потенціал, намагаються інтегруватися в сучасний глобалізований світ, зберегти та утвердити власну культурну самобутність, а інші концентруються на захисті власної унікальності від зовнішніх впливів, тим самим іноді підвищуючи власний рівень культурної ізоляції.

Нові принципи внутрішньодержавного співжиття етнічних спільнот в сучасній Україні змінюють політико-культурні, статусні, економічні, соціальні та інші умови їх існування, актуалізують нові, часто не притаманні для них раніше політико-культурні завдання. Українське суспільство складається з представників понад 130 етнічних спільнот, і дослідження їх політико-рольових завдань на тлі сучасних політичних процесів є вкрай актуальним, оскільки впливи етнічних спільнот на політичне середовище, напрями їх діяльності активно формують та видозмінюють зміст політико-культурних явищ. Попри це, в Україні зберігається розрив між пропозиціями щодо розумінням побудови єдиного політико-культурного простору між владою та суспільством з боку держави та пропозиціями до держави щодо своїх ролей у цьому процесі з боку етносоціального середовища. У зв'язку з цим актуальною залишається потреба у подальшому дослідженні та структуруванні рольових особливостей етнічних спільнот як суб'єктів формування сучасної політичної культури.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові розробки щодо дослідження буття етнічних спільнот як етносоціальних, культурних та політико-культурних феноменів зарубіжних вчених: У.Альтермата, Р.Брюбейкера, Е.Валерстайна, Е.Гобсбаума, Дж.Ротшильда, Е.Сміта, Д.Шнаппер та ін.

Проблематикою формування та розвитку етнічних спільнот у культурній та політичній консолідації суспільства на російських теренах початку ХХ ст. займались П.Мілюков, С.Широкогоров, І.Льїн. У радянській суспільно-політичній науці, в рамках своїх досліджень проблематику культурних впливів етнічних спільнот, як етноісторичних та етносоціальних феноменів, розробляли: П.Кушнер, В.Козлов, С.Токареєв, Л.Гумільов, Ю.Бромлей та ін. Щодо сучасних російській вчених, які працюють у етноісторичній та етнокультурній царинах, то автор спирався на роботи В.Авдеева, В.Тішкова, Б.Вінера, С.Лур'є.

Серед наукових розвідок українських вчених, які започаткували дослідження у етнополітичній, культурологічній та політико-культурній царинах, виділені роботи В.Старосольського, О.Бочковського, Л.Ребета.

Основу дисертаційного дослідження склали праці сучасних українських вчених: В.Андрущенко, О.Антонюка, В.Бебика, В.Бурдяк, О.Бабкіної, І.Варзара, М.Головатого, Є.Головахи, М.Дмитренка, В.Євтуха, О.Картунова, І.Кураса, І.Кресіної, В.Лісового, О.Майбороди, Л.Нагорної, Ю.Римаренка, С.Римаренка, О.Проскуріної та ін.

Політична наука в Україні визначає етнічні спільноти суб'єктами політичної культури. Однак, теоретичне обґрунтування цієї позиції ще не завершене і дослідження етнічних спільнот як суб'єктів формування політичної культури в сучасній Україні не втратило своєї актуальності та зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою комплексної науково-дослідної теми кафедри політології та державного управління Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Проблема громадянського суспільства та його розвиток в Україні», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт університету, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 5 від 27 січня 2005 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні етнічних спільнот як суб'єктів формування політичної культури в Україні, а також поглибленні теоретичних уявлень про ролі етнічних спільнот у формуванні вітчизняного політико-культурного простору.

Реалізація поставленої мети досягається шляхом вирішення наступних завдань:

- здійснити аналіз основних підходів до виявлення та осмислення етнічних спільнот як культурних феноменів та суб'єктів формування політичної культури;
- запропонувати критерії, які характеризують можливості політико-культурних впливів етнічних спільнот на формування політичної культури;
- на основі запропонованих критеріїв дослідити основні ролі етнічних спільнот у процесі вдосконалення політичної культури в сучасній Україні;
- визначити основні особливості впливу етнічних спільнот на характер формування вітчизняної політичної культури;
- проаналізувати ризики та переваги поліетнічної структури українського суспільства;
- виокремити основні характеристики етносоціальних суб'єктів формування демократичної політичної культури в сучасній Україні.

Об'єктом дослідження виступають етнічні спільноти як суб'єкти формування політичної культури.

Предметом дослідження є особливості культуро-творчої діяльності етнічних спільнот як суб'єктів формування політичної культури в сучасній Україні.

Методологічну основу дослідження складає комплекс загальнонаукових та емпіричних методів дослідження, що забезпечує єдність гносеологічного, соціально-філософського та політологічного аналізу етнічних спільнот як суб'єктів формування політичної культури.

До загальнонаукових методів, які використовувались у дисертаційному дослідженні, належить діалектичний метод, який застосовувався для більш глибокого аналізу сутнісних основ етнічної спільноти як унікального етносоціального та культурного явища; історичний метод, що дозволив розглянути етнічну спільноту як історичний феномен, базову спільноту для виникнення класів, соціальних, професійних, елітарних груп, основу і носія політики як такої і похідних від неї інститутів і процесів; порівняльний метод, який використовувався для співставлення рольових позицій етнічних спільнот у формуванні політичної культури як загальносуспільного феномена в залежності від їх етнокультурних особливостей та рівня соціального розвитку; функціональний метод, який дозволив виявити залежність між рівнем соціального та цивілізаційного розвитку етнічної спільноти та її здатністю і готовністю усвідомлювати себе суб'єктом політичної культури, а відтак відігравати відповідну роль у формуванні цієї політичної культури; системний метод, що сприяв розгляду етнічних спільнот як частини політичного життя суспільства, його важливого та невід'ємного елемента, що становить кількісну та якісну основу політичних феноменів; історіологічний метод як провідний метод політичної етнології, який дозволив дати відповідь на питання генезису, сутності та структури етнічної спільноти як етноісторичного феномена зі складним комплексом культурних, соціальних, політико-культурних унікальностей.

Серед емпіричних методів застосовувався метод аналізу документів, зокрема законодавчих актів, дія яких має пряме відношення до рольових завдань та статусних впливів етнічних спільнот на політичне середовище в Україні. Серед них: «Конституція України», «Декларація прав національностей», Закони України «Про національні меншини України», «Про біженців», «Про громадянство України», «Про місцеве самоврядування в Україні».

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні етнічних спільнот як суб'єктів формування політичної культури в сучасній Україні та визначенні їх ролей у процесі вдосконалення вітчизняної політичної культури.

Наукову новизну основних положень дисертації та особистий внесок автора становлять наступні висновки, положення та рекомендації:

уперше:

– здійснена спроба аналізу етнічних спільнот як суб'єктів формування сучасної політичної культури в Україні. Спираючись на дослідження

вітчизняних та зарубіжних авторів, зазначено, що етнічна спільнота є історично сформованою соціальною спільністю, для якої характерні специфічні культурні моделі, які й обумовлюють суб'єктивний спосіб її самоорганізації та діяльності в оточуючому політико-культурному середовищі. Політична культура виступає формою прояву суб'єктивних етнокультурних запитів етнічних спільнот у сфері політики;

– запропоновані критерії класифікації основних ролей етнічних спільнот у формуванні вітчизняної політичної культури. Такими критеріями обрані: суспільно-політичний статус етнічної спільноти; особливості культурного та етносоціального розвитку етнічної спільноти; можливості впливу етнічної спільноти на політичне середовище і формування політичної культури;

– на основі цих критеріїв виділено: мобілізаційну роль етнічних спільнот як спосіб мобілізації членів етнічної спільноти у внутрішньо етнічний політико-культурний простір; формоутворюючу роль етнічних спільнот як діяльність з пропозиції та творення формотворчих ознак політичної культури; захисну роль етнічних спільнот як об'єктивне існування етнічної спільноти у якості групи захисника від зовнішніх впливів; інтегративну роль етнічних спільнот як технологію інтеграції етнічної спільноти у загальний політико-культурний простір;

– запропоновані основні ознаки етнічних спільнот як суб'єктів формування політичної культури. Ці ознаки можуть бути: відносно стабільні (ті, які найбільш повільно, або найбільш важко змінюються), не стабільні (більш рухливі, ті, що зазнають впливів полікультурних, політичних, ін., процесів та впливають у відповідь на ті ж процеси), змінні (ті, які зазнають постійних впливів з боку оточуючого середовища, і через які етнічна спільнота найбільш активно відповідає на ці впливи).

удосконалено:

– теоретичне знання про те, що культура етнічної спільноти, з поміж інших складових, складає зміст суб'єктивного початку етнічної спільноти як суб'єкта формування політичної культури;

– теоретичні уявлення про особливості впливу етносоціальних суб'єктів на формування політичної культури в сучасній Україні. Вказано, що етнічні та культурні особливості етнічної спільноти, значною мірою зумовлюють її зміст та форму її участі у формуванні політичної культури.

набули подальшого розвитку:

– систематизація наукових знань щодо рольових особливостей етнічних спільнот у формуванні політичної культури. Зміст, та рольові завдання етнічних спільнот у формуванні політичної культури в сучасній Україні, які виконують титульна етнічна спільнота та національні меншини, усвідомлюються ними під час здійснення цих ролей;

– аналіз ризиків і переваг поліетнічної структури українського суспільства. Ризики та переваги вітчизняної поліетнічності допомагають зрозуміти

особливості процесу формування сучасної української політичної культури та ролі призначення етнічних спільнот як суб'єктів її формування.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження дають можливість осмислити етнічні спільноти як суб'єкти формування політичної культури в сучасній Україні. В роботі зроблена спроба розкрити залежність суб'єктивного осмислення етнічними спільнотами своїх ролей у формуванні політичної культури від рівня їх соціального та цивілізаційного розвитку. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані: у науково-дослідній роботі – для подальших теоретичних розробок у напрямку дослідження політичної культури, її суб'єктів, взаємовпливу етнічного та політико-культурного середовищ через посередництво унікальностей етнічної культури; у навчальному процесі – при викладанні спецкурсів у вищих навчальних закладах, закладах підвищення кваліфікації, при написанні підручників, навчальних посібників, методичної і довідкової літератури; прикладний аспект пов'язаний з можливістю практичного використання положень дисертації у виробленні та пропагуванні основних засад державної політики у політико-культурній та етнокультурній площинах; у правотворчій роботі, положення дисертації можуть прислужитися при розробці проектів законів України у галузі забезпечення прав етнічних спільнот.

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертації доповідалися на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, а саме:

Міжнародній науковій конференції «Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні взаємини в контексті сучасних європейських процесів» (Чернівці, 2004); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Сучасний тероризм: філософія, ідеологія і форми прояву» (Житомир, 2004); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна-Білорусь: політичні, економічні та культурні аспекти взаємин» (Чернівці, 2005); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2005» (Київ, 2005); Третіх Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читаннях «Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти» (Ірпін, 2005); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі» (Київ, 2006); Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми розвитку політолого-етнологічних досліджень на сучасному етапі» (Київ, 2006); Науковій конференції «Дні політичної науки в МАУП» (Київ, 2006); Міжнародній науковій конференції «Другі міжнародні драгоманівські читання» (Київ, 2006); Міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційно-культурний простір: європейський вибір України» (Київ, 2007); Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Базові засади політолого-етнологічного мислення сучасності (об'єктивно-конструктивний характер нового етнополітичного мислення)» (Київ, 2008).

Публікації. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення у 12 наукових публікаціях, з них 7 статей (4 опубліковані у фахових виданнях з політичних наук, визначених переліком ВАК України), 4 – тези наукових конференцій, та ряд статей у науковому словнику.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять у собі шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 203 сторінки, в тому числі обсяг основної частини дисертації становить 187 сторінок, список використаних джерел налічує 183 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, аналізується сучасний стан її наукової розробленості, зв'язок роботи з науковими програмами, сформульовано мету і завдання дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, форми апробації, наведені дані про структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 – «Теоретико-методологічні засади дослідження етнічних спільнот у контексті трансформації політико-культурного простору» – складається з двох підрозділів, присвячених дослідженню політологічного бачення основних підходів у вивченні етнокультурних процесів, специфіці понять «політична культура», «культура», «етнічна спільнота». Проаналізовані основні підходи до визначення етнічних спільнот у зарубіжній та вітчизняній політичній науці. Окреслені особливості визначальних характеристик етнічної спільноти як суб'єкта політичної культури.

У підрозділі 1.1. – «Політологічний аналіз підходів до проблеми дослідження етнокультурних процесів» – проаналізовані основні підходи до вивчення етнічних та етнокультурних процесів у зарубіжній та вітчизняній політичній науці.

Культура виникла історично раніше від політики, політика є похідною від світу культури та політичної культури, проте особливості їх змісту та способів формування і функціонування зумовлюють більш активний і визначальний вплив політики на культурне середовище. У цьому сенсі політична культура віддзеркалює досягнутий рівень взаємодії етнічної спільноти з політичним та політико-культурним просторами суспільства. Вона виступає спільним полем функціонування двох систем суспільства: політичної та культурної.

У вітчизняній концепції політичної культури пропонують виділяти два теоретичні напрями. Перший пропонує розглядати політичну культуру як сукупність знань, цінностей, політичного досвіду та традицій, а також принципів і способів політичної діяльності та функціонування політичних інститутів. Цей підхід дозволяє врахувати особливо важливу роль історичного і політичного досвіду, звичаїв, міфів, символів, які значною мірою впливають на

формування політичної свідомості на індивідуальному та груповому рівнях. При цьому вітчизняний політичний досвід та його історична ретроспекція в рамках політичної культури українців розглядається як одна з передумов становлення сучасної демократичної політичної системи та впровадження нових принципів політичного життя. До теоретиків цього напрямку відносять Л.Нагорну, В.Полохала, В.Потульницького, О.Семківа, В.Цимбалістого, П.Саса та інших.

Другий напрям дослідження політичної культури в Україні аналізує її під кутом зору узагальнюючих політико-психологічних характеристик індивіда, ступеня його політичної розвиненості, бажання та вміння реалізувати свої політичні знання та принципи в межах існуючої політичної системи. Тут, у першу чергу, звертаються до національного характеру, національної культури, менталітету, традиції, які є пов'язаними з національним психологічним типом та сприяють формуванню певних політичних орієнтацій, які і реалізуються у відповідній політичній поведінці. Прихильниками цього підходу є В.Бебик, В.Янів, С.Головаха, В.Лісовий, О.Рудакевич та інші.

Розглянуті три основні методичні підходи західної політичної науки – примордіалізм, інструменталізм (ситуаціонізм) та конструктивізм, які розглядають історичний розвиток етнічної спільноти через зміни та розвиток її культури.

Спираючись на дослідження О.Антонюка, О.Картунова, С.Римаренка, відзначено, що у методологічному аспекті важливого значення і для примордіалістів, і для інструменталістів, і для конструктивістів набувають такі теоретичні аспекти як – визнання прихильниками всіх згаданих підходів вирішальної ролі етнічної ідентичності для консолідації етнічних спільнот; виділення прихильниками примордіального підходу існування етнічності як об'єктивної даності, як важливого історичного феномена в розвитку людства; впровадження теоретиками інструменталізму різних соціально-психологічних теорій для пояснення етнічних феноменів як ефективного засобу подолання відчуження між людьми; обґрунтування конструктивістами ролі ідеологічної діяльності та політичної еліти у формуванні етнічної солідарності.

У підрозділі 1.2. – «Теоретико-методологічні аспекти дослідження етнічних спільнот як суб'єктів формування політичної культури» – розглянуті основні підходи до дослідження етнічних спільнот як культурних і політико-культурних феноменів та суб'єктів формування політичної культури в українських, російських (і радянських) та зарубіжних суспільно-політичних теоріях, як на сучасному етапі, так і в історичній ретроспективі.

У теоретичних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів етнічна спільнота постає як історично сформована соціальна спільність, для якої характерні специфічні, притаманні тільки їй культурні моделі, які значною мірою обумовлюють спосіб її сприйняття, переосмислення та діяльності в оточуючому середовищі. Етнічна спільнота виступає репрезентантом власної потреби у збереженні або просуванні назовні власної культурної унікальності і

самобутності посередництвом політичної культури як форми прояву культурних запитів у сфері політики. При цьому ідеологічні, соціально-класові чи політичні розбіжності не завжди є первинними, або найбільш актуальними у формуванні пріоритетів політичної культури. Сьогодні на перший план все частіше виходять культурні пріоритети конкретних етнічних спільнот в рамках їх узгодженого функціонування в загальнонаціональному просторі культури.

З огляду на це ознаками етнічної спільноти, які відрізняють її від інших груп людей, чи інших етнічних спільнот, визначено: самоусвідомлення себе унікальною етнокультурною спільністю, усвідомлення власного становища і спільних інтересів, а відтак і відчуття самобутності, міцні внутрішні зв'язки всередині групи, менталітет, який найбільш об'ємно охоплює розуміння суб'єктивної самобутності, традиції, усвідомлення спільних інтересів, розуміння суспільного статусу та ін., мають близькі характеристики з ознаками загальнотеоретичного поняття суб'єкта та суб'єкта політики.

Як суб'єкт політичної культури, етнічні спільноти можуть і під проводом відповідних елітарних груп, доволі часто виступають ініціаторами істотних змін у політичних відносинах через політико-культурні впливи та претензії на творення політики.

Розділ 2 – «Механізми ефективного використання полікультурного потенціалу суспільства: світовий досвід і Україна» – складається з двох підрозділів, в яких проаналізовані ролі та основні напрями впливу етнічних спільнот на процеси формування та становлення поліетнічних суспільств та відповідних політичних культур у зарубіжній та вітчизняній політичній практиці.

У підрозділі 2.1. – «Етнічні спільноти та їх роль у процесі вдосконалення політичної культури» – досліджено сутності понять «роль» та «соціальна роль», особливості рольових впливів етнічних спільнот на вдосконалення політичної культури в європейській політичній практиці та в Україні.

Ролі суб'єкта політичної культури у сучасній політичній науці найчастіше розкривають через пояснення ступені участі, міри, напрямів та обсягу впливу цього суб'єкта на формотворчі процеси політичної культури. Роль несе у собі як етнічні, так і соціальні та політичні особливості, кожна з яких відображає частини внутрішньої сутності етнічної спільності.

Спираючись на вітчизняні дослідження у царині політичної культури та етнополітичного життя, виділені основні ролі етнічної спільноти у формуванні політичної культури. В основу класифікації цих ролей покладено такі критерії: суспільно-політичний статус; особливості культури та рівень етносоціального розвитку етнічної спільноти; можливості впливу на політичне середовище і формування політичної культури.

На основі цих критеріїв запропоновано виділити мобілізаційну роль етнічної спільноти, оскільки якраз етнічні, етнокультурні дії, способи поведінки, можуть найбільш ефективно об'єднати етнічних родичів незалежно від їх соціальних статусів; формоутворюючу роль як здатність етнічної

спільноти впливати на вироблення зовнішньої форми, загальних принципів етносоціального та політико-культурного життя суспільства; захисну роль етнічної спільноти у формуванні політико-культурного простору, коли етнічна спільнота виконує роль захисника від асиміляційних, уніфікаційних та інших впливів; інтегративна роль як здатність етнічної спільноти інтегруватися у іноетнічний соціальний чи політичний простір, виробляти похідні від базової інтегративної ролі позиції та зразки своєї рольової поведінки у сучасних політико-культурних процесах.

Осмислення зміни свого соціально-політичного статусу, а відповідно і ролей, часто відбувається під час або після їх зміни (українці фактично і політично стали титульною етнічною спільнотою, а росіяни національною меншиною у 1991 році чи не за добу). На рівні культур етнічні спільноти виявилась не готовими до такої швидкої зміни політичних реалій, а тому не завжди можуть сформувати чіткі політико-культурні пропозиції, що поряд з іншими особливостями, впливає на формування української політичної культури.

У підрозділі 2.2. – «Особливості суб'єктивних впливів етнічних спільнот на характер формування політичної культури» – міститься аналіз основних особливостей впливу етнічних спільнот на формування політичної культури в залежності від їх суб'єктивних характеристик.

Як об'єктивне історичне, соціокультурне та політико-культурне явище, етнічна спільнота у своєму бутті завжди суб'єктивна. У залежності від суб'єктивних особливостей етнічної спільноти формується її мета у політичній культурі, а відтак і політиці, та обирається відповідний тип політичної поведінки. Це активний початок суб'єкта, який здатен як прискорювати, так і призупиняти певні процеси, надавати відповідного спрямування діяльності етнічної спільноти та наповнювати конкретним змістом культурні та політико-культурні явища. До суб'єктивних характеристик етнічних спільнот віднесені: культура етнічної спільноти, етнічна свідомість, менталітет, традиції, міфи, історична пам'ять та інші прояви суб'єктивного етнічного буття.

Спираючись на дослідження українських вчених: І.Варзара, О.Картунова, І.Кураса, Л.Нагорної, Ю.Римаренка, С.Римаренка у етнополітичній та етнокультурній царинах, запропоновано розглядати етнічні спільноти в етнокультурному аспекті як первинних суб'єктів-творців сучасної політичної культури в Україні. У цьому сенсі політична діяльність чи діяльність у сфері політичної культури не є для них основною, головною формою діяльності, але при цьому вони об'єктивно приймають участь у політиці, впливають на неї, якщо не формуючи, то принаймні визначаючи її зміст. У цьому контексті політичні партії, етнічні чи національні еліти, етнічні лобі, громадсько-політичні, культурні організації та рухи, розглядаються як вторинні суб'єкти-ініціатори змін політичної культури.

Особливості суб'єктивних впливів етнічних спільнот на формування вітчизняної політичної культури в Україні запропоновано розглядати у тому,

що: етнічні спільноти поліетнічного українського суспільства перебувають на різних стадіях цивілізаційної зрілості – роду, племені, народності, нації, а тому мають різні суб'єктивні бачення форми, змісту, своїх завдань та принципів формування політичної культури як явища і, відповідно, своєї здатності щодо участі у вітчизняних політико-культурних процесах;

на відміну від країн-сусідів (Польщі, Угорщини, Румунії та ін.) українці, як титульна етнічна спільнота, до здобуття Україною незалежності фактично завжди перебували у статусі національної меншини в рамках «не своїх» держав. Як наслідок, суб'єктивні характеристики їх культури виявились не готовими до сприйняття нових політичних реальностей та виконання завдань титульної етнічної спільноти;

національні меншини українського суспільства (росіяни, білоруси, румуни, угорці) постають титульними етнічними спільнотами країн-сусідів, і, як наприклад, російська етнічна спільнота, не завжди виявляються готовими сприйняти свій статус національної меншини в нових державах, що виражається в символічно «болючих», наприклад, мовне, питаннях.

Розділ 3 – «Етнічні спільноти в умовах формування демократичної політичної культури в сучасній Україні» – складається з двох підрозділів присвячених дослідженню ролей поліетнічної структури у формуванні політичної культури в Україні та особливостям характеристик вітчизняних етносоціальних суб'єктів.

У підрозділі 3.1. – «Особливості і роль поліетнічної структури в політичній культурі сучасного українського суспільства» – досліджується особливості поліетнічної структури українського суспільства, ризику і переваги впливів такої структури на формування політичної культури в сучасній Україні.

До ризиків впливу на формування політичної культури віднесені: «проміжний» тип культури і політичної культури, а також сам шлях формування єдиної політичної культури; відсутність змістовно наповненого діалогу між соціальною та політичною системами на етносоціальному ґрунті; суттєві регіональні відмінності сучасного культурного та політико-культурного поля, де пропонують розглядати від 3 до 11 своєрідних етнокультурних регіонів; запізнення у формуванні національно-об'єднуючих політико-культурних принципів чи пріоритетів; первинність соціальних характеристик у політичній та політико-культурній сферах, і, як наслідок, прихованість або другорядність у сприйнятті етнічного фактора як вагомого політичного феномена, і більшістю етнічних спільнот, і політичним середовищем.

Перевагами українських поліетнічних впливів є те, що: в Україні, з формальної точки зору, етнічні спільноти через референдум 1991р. витворили ланцюг – народ (етнічна спільнота) – влада – держава; в Україні формується модель функціонування суспільства, яка максимально дозволяє уникати між групової ворожнечі на національному ґрунті, де кожна етнічна спільнота виконує широке коло функцій – від економічних до етнокультурних та політико-культурних, намагаючись взяти у сферу свого не асиміляційного

впливу інші етнічні спільноти; практично відсутні спроби розділити населення за етнічним принципом; відсутні явні ознаки дискримінації щодо національних меншин, їм надано всі, принаймні юридичні умови для забезпечення своїх прав і потреб; поліетнічність та полісуб'єктність, які на сьогодні не виступають загрозливо дестабілізуючими факторами у суспільстві та політичній культурі.

У підрозділі 3.2. – «Етносоціальні суб'єкти формування демократичної політичної культури в сучасній Україні» – виділені основні етносоціальні суб'єкти (титульна етнічна спільнота та національні меншини), які впливають на формування політичної культури в Україні. Запропоновані основні характеристики цих суб'єктів.

Культурний потенціал громадян, з поміж інших характеристик, відносять до найважливіших причин, які й визначають темпи та характер соціальної еволюції. У цьому зв'язку зазначено, що в Україні відбувається одночасне конституювання, усвідомлення етнічними спільнотами себе суб'єктами формування та функціонування політичної культури загальносуспільного рівня та їх одночасна діяльність із формування базових засад сучасної політичної культури.

Запропоновані характеристики етносоціальних суб'єктів, які суттєво впливають на формування політичної культури в Україні. Зазначено, що соціальна складова цих характеристик є більш рухливою, безпосередньо дотичною до політичних та політико-культурних процесів, а етнічна більш сталою, часто прихованою за соціальним статусом, професійною приналежністю та ін. Ці характеристики можуть бути: відносно стабільними (ті, які найбільш повільно або найбільш важко змінюються) – самі етнічні спільноти як етнічні та культурні феномени, їх географічне розташування, чисельність, економічна участь, регіональні політико-культурні впливи (наприклад етнічних росіян в Криму) та ін.; не стабільні (більш рухливі, ті, що зазнають впливів полікультурних, політичних, ін., процесів та впливають у відповідь на ті ж процеси) – етнічна самосвідомість, міжпоколінні зв'язки, традиції, історичний досвід (як мінімум сприйняття його змісту та спрямованості), та ін.; змінні (ті, які зазнають постійних впливів з боку оточуючого середовища, і через які етнічна спільнота найбільш активно відповідає на ці впливи) – професійна і соціальна приналежність, світогляд, ідеологічні прихильності, стан і динаміка політико-культурних впливів, поведінка, бачення перспектив власного та спільного розвитку у політиці, політичній культурі, економічних трансформаціях та ін.

ВИСНОВКИ

Отримані наукові результати дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Бачення історичного розвитку етнічної спільноти через зміни та розвиток її культури у західній політичній науці досліджують, спираючись на

три основні підходи: примордіалізм, інструменталізм (ситуаціонізм) та конструктивізм. З методологічної точки зору центральними для них є такі теоретичні аспекти: визнання прихильниками всіх згаданих підходів вирішальної ролі етнічної ідентичності для самовиокремлення етнічної спільноти з поміж інших етнічних спільнот; виділення примордіалістами факту існування етнічності як об'єктивної даності, як важливого історичного феномена в розвитку людства, в його культурі, політиці та інших складових світової історії; впровадження теоретиками інструменталізму різних соціально-психологічних теорій для пояснення етнічних феноменів як ефективного засобу подолання відчуження між людьми, характерного для сучасного суспільства та масової культури з її впливами на формування окремих елементів політичної культури та інших суспільних явищ; обґрунтування конструктивістами ролі ідеологічної діяльності та політичної еліти у формуванні етнічної солідарності.

2. Ознаками етнічної спільноти, які відрізняють її від інших груп людей та поєднують із загальнотеоретичними ознаками суб'єкта є: самоусвідомлення себе унікальною соціальною спільністю, специфічні культурні моделі якої значною мірою обумовлюють спосіб її буття у навколишньому світі, традиції, менталітет, міцні внутрішні зв'язки всередині групи, ідентифікація зі своєю етнічною спільнотою, усвідомлення спільних інтересів, розуміння суспільного статусу та ін.

В Україні і титульна етнічна спільнота, і етнічні та національні меншини усвідомлюють суть процесу своєї діяльності під час самого процесу діяльності, а усвідомлення напряму і змісту своїх ролей у політичній культурі відбувається під час здійснення цих ролей.

3. У сучасній політичній науці ролі суб'єкта політичної культури найчастіше розкривають через пояснення ступені участі, міри, напрямів та обсягу впливу цього суб'єкта на формотворчі процеси політичної культури. Вони несуть у собі як етнічні, так і соціальні та політичні особливості, кожна з яких відображає частини внутрішньої сутності етнічної спільноти.

Виділені базові ролі етнічної спільноти у формуванні політичної культури. В основу класифікації цих ролей покладено такі критерії: суспільно-політичний статус; особливості культури та рівень етносоціального розвитку етнічної спільноти; можливості впливу на політичне середовище і формування політичної культури.

До базових ролей етнічних спільнот у формуванні політичної культури віднесені – мобілізаційна, формоутворююча, захисна, інтегративна ролі.

Мобілізаційна, оскільки етнічні характеристики найбільш ефективно об'єднують етнічних родичів незалежно від їх соціальних статусів і економічних можливостей. Формоутворююча роль етнічної спільноти постає як здатність етнічної спільноти, в залежності від її цивілізаційного рівня та особливостей культурного розвитку впливати на вироблення зовнішньої форми та загальних принципів не тільки етносоціального, а й політико-культурного життя суспільства. Захисна роль етнічної спільноти полягає у формуванні

політико-культурного простору. Тут етнічна спільнота виконує роль захисника від асиміляційних, уніфікаційних та інших впливів. Інтегративна роль розкривається як здатність етнічної спільноти інтегруватися у іноетнічний та соціальний простір, виробляти похідні від базової інтегративної ролі, позиції та зразки своєї рольової поведінки у цих процесах.

4. Об'єктивні умови виконання ролей етнічною спільнотою, завдяки особливостям культури мають суб'єктивні, притаманні тільки цій спільноті особливості реалізації цієї ролі. Суб'єктивне, як явище, являє собою активний початок суб'єкта, який здатен як прискорювати, так і призупиняти певні процеси, надавати відповідного спрямування діяльності етнічної спільноти та наповнювати конкретним змістом політико-культурні явища. До суб'єктивних характеристик етнічних спільнот віднесені: культура етнічної спільноти, менталітет, традиції, міфи, історична пам'ять та інші прояви суб'єктивного етнічного буття.

Спираючись на дослідження вітчизняних вчених, запропоновано розглядати етнічні спільноти, в етнокультурному аспекті, як первинних суб'єктів-творців сучасної політичної культури в Україні. Політична діяльність чи діяльність у сфері політичної культури не є для них основною формою діяльності. У цьому контексті політичні партії, етнічні чи національні еліти, етнічні лобі, громадсько-політичні, культурні організації та рухи розглядаються як вторинні суб'єкти-ініціатори змін політичної культури.

5. Зазначено, що особливості суб'єктивних впливів етнічних спільнот на формування вітчизняної політичної культури в Україні полягають у тому, що:

- етнічні спільноти українського суспільства перебувають на різних стадіях цивілізаційної зрілості, а тому мають різні суб'єктивні бачення форми, змісту, завдань та принципів формування політичної культури та своєї здатності щодо участі у вітчизняних політико-культурних процесах;

- на відміну від титульних етнічних спільнот в країнах-сусідах, українці, як титульна етнічна спільнота, фактично завжди перебували у статусі національної меншини в рамках «не своєї» держави. Як наслідок, суб'єктивні характеристики їх культури виявились не готовими до сприйняття нових політичних реальностей. Це наклало відбиток на їх політико-культурну готовність до виконання завдань титульної етнічної спільноти;

- політичні ролі та завдання титульної етнічної спільноти часто співпадають з політичними ролями та завданнями національних меншин і відрізняються тільки внутрішньою готовністю та етнічною консолідованістю до їх виконання з боку конкретних етнічних спільнот. При цьому соціальна складова виступає для представників етнічних спільнот спільною, більш узгодженою та первинною в політико-культурних прагненнях.

6. До кола основних ризиків розвитку української поліетнічності віднесено:

- політичну нечіткість, несформованість соціальних та етнокультурних пропозицій щодо умов розвитку з боку політико-владного середовища, яка накладається на різнорівневу соціоцивілізаційну зрілість етнічних спільнот

українського суспільства, що значною мірою зумовлює їх фактичну готовність/не готовність та здатність/нездатність до реалізації своїх ролей у формуванні сучасних політико-культурних реалій;

– запізнення у формуванні чітких політико-культурних принципів та спільних пріоритетів. Українському суспільству, яке складається з етнічних спільнот різного цивілізаційного рівня розвитку і різних культурних основ, традицій, поведінки та ін., важко встигати за розвитком власного та запозиченого світового технологічного потенціалу;

– «проміжний» тип культури і політичної культури, а також сам шлях формування єдиної політичної культури, оскільки різні соціальні групи і етнічні спільноти в межах країни мають різні соціальні цінності, культурні та політичні пріоритети;

– відсутність змістовно наповненого діалогу між соціальною та політичною системами на ґрунті суттєвих регіональних відмінностей сучасного культурного та політико-культурного просторів;

– первинність соціальних характеристик по відношенню до етнічних у політичній та політико-культурній сферах, і, як наслідок, прихованість або другорядність у сприйнятті етнічного фактора як вагомого політичного феномена.

7. До переваг поліетнічного суспільства України віднесено:

– систему взаємовідносин держава – суспільство. В Україні, у всякому випадку з формальної точки зору, етнічні спільноти через референдум 1991р., витворили ланцюг – народ (етнічна спільнота) – влада – держава;

– об'єктивною перевагою поліетнічності в Україні, якщо не брати до уваги дії окремих екстремістських угруповань, є те, що у нас практично не було спроб розділити населення за етнічними ознаками, а з боку держави не було ознак дискримінації щодо національних меншин. Законодавство України у галузі забезпечення прав національних спільнот створило необхідну юридичну базу для врегулювання етнічних відносин;

– поліетнічність та полісуб'єктність українського суспільства. Розмаїття функціонування у політичному просторі етнічних спільнот як суб'єктів політичної культури, навіть приймаючи їх різнорівневу соціоцивілізаційну зрілість та спрямованість, є проявом своєрідності українського соціуму та потенційною можливістю до цивілізованого руху у формуванні власної політичної культури.

8. Запропоновані характеристики етносоціальних суб'єктів, які суттєво впливають на формування політичної культури в Україні. Ці характеристики можуть бути: відносно стабільні (ті, які найбільш повільно або найбільш важко змінюються); не стабільні (ті, що зазнають впливів з боку культурного, політичного та інших процесів і впливають у відповідь на ті ж процеси); змінні, частіше це соціальні складові (ті, які зазнають постійних впливів з боку оточуючого середовища, і через які етнічна спільнота найбільш активно відповідає на ці впливи).

Основні положення дисертаційного дослідження відображені у наступних публікаціях автора:

1. Дмитренко С.П. Народ-етнос: сутнісні та термінологічні особливості етнополітологічного визначення поняття / С.П. Дмитренко // Людина і політика. – 2004. – № 4(34). – С. 28-33.

2. Дмитренко С.П. Народ-етнос як суб'єкт політичної історії: особливості формування та становлення / С.П. Дмитренко // Нова парадигма: [Альманах наукових праць] / [Голов. ред. В.П. Бех]. – 2004. – Вип. 37. – С. 133-142.

3. Дмитренко С.П. Деякі міркування щодо політизації етносоціального життя на пострадянському просторі / С.П. Дмитренко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2008. – Вип. 12. – С. 151-159.

4. Дмитренко С.П. Політичний аналіз концептуальних підходів до проблеми дослідження етнокультурних та політико-культурних процесів / С.П. Дмитренко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. – К.: Міленіум, 2009. – № 2. – С.135-139.

5. Дмитренко С.П. Етносоціальний потенціал політичного тероризму / С.П. Дмитренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць. – Запоріжжя ЗДІА. – 2004. – Вип. 18 – С. 86-93.

6. Дмитренко С.П. Політолого-етнологічна компонента листопадової (2004 р.) революції в Україні: ескіз проблеми / С.П. Дмитренко // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2005» (26-27 квітня 2005 р.): Матеріали доповідей та виступів. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – Ч. VII. – С. 14-16.

7. Дмитренко С.П. До методології інтерпретації у студентській аудиторії проблеми політичної суб'єктивності народу-етносу як етноісторичної спільноти / С.П. Дмитренко // Проблеми гуманізації навчання у вищому закладі освіти: Матеріали третіх Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2005. – С. 303-305.

8. Дмитренко С.П. Політичні ролі народів-етносів в трансформаційних процесах політичних систем на постсоціалістичному просторі / С.П. Дмитренко // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції: 8-9 лютого 2006 р. / Укл. Г.О. Нестеренко / За ред. В.П. Беха. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 178-179.

9. Дмитренко С.П. Народи-етноси україно-румунського регіону як суб'єкти політики співпраці суміжних країн / С.П. Дмитренко // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті

сучасних європейських процесів: Збірник наукових праць. – Чернівці. Видавничий дім «Букрек», 2006. – С. 160-169.

10. Дмитренко С.П. Політичні ролі народів-етносів України в сучасній політиці: вітчизняні реалії на тлі європейських прагнень / С.П. Дмитренко // Інформаційно-культурний простір: європейський вибір України: Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 7-8 грудня 2007 р. – К.: ДАКККіМ, 2008. – С.57-60.

11. Дмитренко С.П. Політолого-етнологічні аспекти феномена політизації етносоціального життя у країнах об'єднаної Європи та на пострадянському просторі / С.П. Дмитренко // Політолого-етнологічні проблеми розвитку сучасної України: Матеріали Всеукр. Наук.-теорет. конф., м. Київ, 28 лют. 2006 р. / Редкол.: М. Головатий (голова) та ін.; За наук. ред. І. Варзара. – К.: МАУП, 2007. – С. 224-237.

12. Основи громадянського суспільства: Словник для студ. вищ. навч. закл. / Н.Г. Джинчарадзе, М.А. Ожеван, А.В. Толстоухов та ін. – К.: Знання України, 2006. – 232 с. (Статті Дмитренко С.П. «Етнічне та соціальне» – С.74-77; «Етнічний ренесанс» – С. 77-80; «Етнос» – С. 80-83; «Політизація етнічності» – С. 141-144).

АНОТАЦІЇ

Дмитренко С. П. Етнічні спільноти як суб'єкти формування політичної культури в сучасній Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія / Національний Педагогічний Університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертація присвячена дослідженню етнічних спільнот як суб'єктів формування політичної культури в сучасній Україні. Зроблено аналіз основних підходів до вивчення етнокультурних процесів та етнічних спільнот як суб'єктів формування сучасної політичної культури в Україні, особливостей їх впливу на становлення сучасного вітчизняного політико-культурного простору.

Запропоновані критерії до виділення та класифікації основних ролей етнічних спільнот у формуванні політичної культури. Такими критеріями запропоновані: суспільно-політичний статус; особливості культури та рівень етносоціального розвитку етнічної спільноти; можливості впливу етнічних спільнот на політичне середовище і формування політичної культури. На основі цих критеріїв, виділені основні політико-творчі ролі етнічних спільнот, а саме: мобілізаційна, формоутворююча, інтегративна, захисна.

Проаналізовані особливості поліетнічної структури українського суспільства у взаємодії з формуванням вітчизняної політичної культури. Виділені основні характеристики етносоціальних суб'єктів, які впливають на формування політичної культури в Україні – відносно стабільні, не стабільні, змінні. Проаналізована взаємодія етнічного і соціального компонентів етносоціальних суб'єктів, вказано, що соціальні характеристики більш рухливі, мобільні та змінні, а тому більш активно взаємодіють з політичним середовищем через посередництво політичної культури.

Ключові слова: етнічні спільноти, культура, політична культура, роль, суб'єкт політичної культури, етносоціальний суб'єкт.

Дмитренко С. П. Этнические общности как субъекты формирования политической культуры в современной Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология / Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена исследованию влияния этнических общностей на формирование политической культуры в современной Украине. Обоснована актуальность исследования, заключающаяся в необходимости дальнейшего углубления теоретических исследований направленных на изучение влияния этнических общностей на формирование политической культуры в качестве ее субъектов. Выделены основные характеристики этнических общностей позволяющие соотносить их с общепринятыми в политической науке характеристиками субъектов политики и политической культуры. Акцентируется внимание на необходимости изучения ролей этнических общностей в формировании политико-культурных явлений, субъективным особенностям осуществления таких ролей, а также этносоциальным характеристикам, которые существенно влияют на развитие политической культуры.

Сделан анализ основных подходов к этнической общности как субъекту политической культуры в советских, украинских и современных российских социально-политических исследованиях, а также западной политической науке.

Подчеркнуто, что такие характеристики этнической общности как культура, этническое сознание, осознание общих целей, внутриэтническая солидарность, менталитет, традиции, миф и др., являются определяющими в понимании этнической общности как субъекта политической культуры. Отмечено, что в этой связи этнические общности рассматриваются как субъекты-созидатели этнической культуры, для которых политическая или политико-культурная деятельность не является основной, однако она носит формообразующий и содержательно наполняющий политическую культуру характер.

Проанализированы сущностные особенности понятия роль в общественных науках, предложены критерии выделения ролей этнических общностей в

формировании политической культуры и основные (формообразующая, интегрирующая, мобилизующая, защитная) роли этнических общностей в политической культуре.

Выделены содержательные составляющие этносоциальных субъектов, как взаимосвязанных сущностей социального и этнического, особенности их характеристик, а именно – стабильных, не стабильных и изменяющихся. Проанализировано влияние украинской полиэтничности на формирование отечественной политической культуры. Выделены риски и преимущества полиэтничной структуры украинского общества.

Ключевые слова: этнические общности, культура, политическая культура, субъект политической культуры, роль, этносоциальные субъекты.

Dmytrenko S.P. Ethnical Communities as the Subjects of Political Culture Forming in Modern Ukraine. – Manuscript.

The dissertation for the taking of academic degree of the Candidate of Political Science for the speciality 23.00.03 – political culture and ideology. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2010.

The dissertation is dedicated to the research of the ethnical communities as the subjects of political culture forming in modern Ukraine. The analysis of main approaches to the study of ethnic and cultural processes and ethnical communities as the subjects of political culture forming in modern Ukraine, peculiarities of their influence on the making of modern domestic political and cultural space is made.

The author has suggested the criteria of the definition and classification of the main roles of ethnical communities in the formation of political culture. The following could be such criteria: social and political status; culture features and level of ethnical and social development of the ethnical community; the possibility of ethnical communities influence on the political environment and forming of political culture. On the basis of this criteria, the author has determined the main political roles of the ethnical communities, namely: mobilization, forming, integrative, protective.

The features of the polyethnical structure of the Ukrainian community interactively with forming of the domestic political culture are analyzed. The main characteristics of the ethnical and social subjects, which influence the forming of the political culture in Ukraine – relatively stable, unstable, changeable are determined. The interaction of ethnical and social components of the ethnical and social subjects is analyzed and mentioned, that the social characteristics are more movable, mobile and changeable, so they interact more actively with the political environment through the mediation of political culture.

Keywords: ethnical communities, culture, political culture, role, subject of political culture, ethnical and social subject.

